

ZICHY ÉS PETŐFI

Egy nagy magyar költő és egy nagy magyar festő találkozásának üdvöndöző tanulmányunk, Zichy Petőfi-illusztrációi láttán. Hány művésznket ihlette meg Petőfi, s még sincs igazi Petőfi-illusztrátorunk, csak egy.

Az illusztráció problémájával irodalmunk is sokat foglalkozott. Az angol prerafaelisták, kiket a múlt század végén az inkunábulák szelleme hatott át, a felnyitott könyv két oldalát mint egy szedésűkről ornamentális vonalakba foglalták, ehhez kellett a kétfős oldalon a szedésnek, a szédésznek, az iniciáléknak — gotikus merevséggel — alkalmazkodniok. Ez az archaizáló ízlés gyűrűződött végig Európán, de ugyanakkor a franciák — elvetve XVIII. századbeli szép könyveik hagyományát — a könnyű lapjal közbe akasztott és a képbárázolás elvét követő illusztrációkat csináltak. Morris és Doré — a két ellentét, — az egyik a könnyűillusztrációt a könyvdekoráció alárendelt elemévé — grafikai anyaggá — süllyesztte, a másik az illusztrációtól a könyvtől teljesen különálló jellegű követel.

Ez utóbbi szempont a szem számára dolgozó festő álláspontja, — kétségbevonhatatlanul igaz a festészetre, — a képnél amit látunk, csak az lesz előttünk érthetővé, s nagy baj, ha a kép történelmi vagy bölcselati ösmereteket követel a nézőtől, mert az nálvan a képtől vár választ minden kérdésére, nem a krónikától, nem a történetől, nem a katalógustól, még a címtől sem. Az igazi festménynek nincs címe, abban az értelemben, hogy a kép értelme tőle függjön. A kép feladata formáival minden kifejezni, valamit csak érzett, elgondolt és elképzelt.

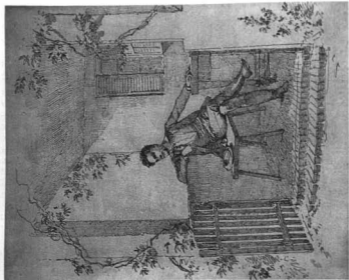
De lehet-e ez elvet a maga szigorúságában — az illusztrációra alkalmazni? Az elv szigorú hirdetői is megjegyzik, hogy „az igazi műalkotásban a tartalmi és formai elemnek egyensúlyban kell lennie”. De a tartalmi elemet a költő adja, lehet-e az illusztrációnak ennek ösmeretét teljesen mellőznie? Ha Botticelli Dante-illusztrációit nézzük, elválaszthatjuk-e rajzokat Dante szövegétől?

Am vegyük azt, hogy a renaissance mesterek bibliai tárgyú képei tulajdonképpen biblia-illusztrációk, ha tehát Michelangelo mennyezet-képeit a Sixtus-kápolnában nézzük, pl. Ádám teremtését, — megérthetjük-e azt a Biblia ösmerete nélkül? Nehéz erre válaszolni, mert a Bibliát mindnyájan ösmerjük, de Botticelli rajzainál kétségtelen, hogy Dante szövegének ösmerete nélkül érthetetlenek. Csak a szöveg ösmeretével ítélnéljük meg, hogy forma és tartalom egyensúlyban van-e egymással?

Ugyanez áll Dürer passiójára, Rembrandt bibliai tárgyú rézkarcaira, Delacroix Faust litográfiáira s a francia XVIII. század illusztráló mesterelre, Moreau, Gravelot, Cochin, Eisen stb. művészetére egyaránt. Az illusztráló művész akárcsak a költeményt megjelenítő zeneszerző abból a hatásból indul ki, melyet reá a vers csilingelő rímekbe foglalt gondolata és az abból kisugárzó hangulat gyakorolt. A zeneköltő átrja a hangulatot melódiákba, hogy ilykép a lelkében fölébredő muzsikái megszólalassa. Az illusztrátor a költő olvasásánál a szavak muzsikáló zengzetétől megihletve, vizionárius formák ábraképeire jut, továbbfűzi, kiegészíti, képpé alakítja őket, — minden attól függ, van-e képálmód ereje, van-e belső látása, van-e képzeletének kiegészítő, lélekbe látó, érzésbe bujó képessége, egy szóval egyfűsű művész-e a költővel, ki lehetne, akinek szava, látományai, muzsikája visszhangra kél belsejében, még pedig oly erőben, hogy érzéseit formába gyűlemleni, a felbukkanó formákat magából kivetíteni, a képzeletében kigyűlő képeket megvalósítani képes legyen?

Ezenkívül még egy szempont a lényeges, — kissé általánosabb szempont, a költő és festő képzeletének sajátos struktúrája. Mert ez a kivetítés általános jellemző vonása a művészetnek, a kivetítés módjában azonban két főirányt figyelhetünk meg.

A költészet és festészet viszonyát Lessing óta úgy állapították meg, hogy a költészet cselekvényt, egymásután, a festészet álla-

ZICHY MIHÁLY: PETŐFI, TOLLRA!
 Szepiérseket Múzeum, Dr. Hiltl Hildegarde ábrásolta.

ZICHY MIHÁLY: ILLUSZTRÁCIÓ HUBAY JENŐNEK
 „18. EREDETI MAGYAR DAL PETŐFI SÁNDOR KÖLTÉMÉNYEIRE”
 CÍMŰ ZENEI KIADVÁNYÁHOZ. 1890

poét, egymásmellett fejez ki, szóval a költészet birodalma az *idő*, a festészeté a *tér*.

Hogyan? A költészetben nem lenne helye az egymásmellettinek, a festészetben az egymásutáninak?

Zichy Mihály művészete tökéletes cáfolata e megállapításnak. Az ő örökös mozgásban levő szelleme, mely a valóság ezer jelenségét szívta magába s őrizte meg csodálatos emlékezetében, hogy vizionárius erejével képpé formálja őket, elsősorban az *egymásután* ábrázolására hivatott. Képzete a konkrétumoktól, a háromdimenziós térben lefolyó mozgásjelenségektől nyeri ihletét, a Lessing megállapításával ellentétben mindig csak akkor tud tökéleteset alkotni, ha nem a nyugalom, a mozdulatlanság s így a kétdimenziós tér síkot megőrző ponderált alakjait ábrázolja, hanem a szemet csoportról csoportra vezeti, háromdimenziós térben, nagy mozgásban, miközben az időtartam leolvasására, szemmel való letapintására kényszerül a nézőt, az egymásután érzetive. Főleg kisméretű műveinél látjuk ezt, melyeket mozgó szemmel futhatunk be, ott eljutott a monumentális határáig, mikor egy-egy csoport — a leg-egyszerűbb formára visszavezetve — úgy megragadható, hogy az a kis téren megőnni, a végtelenbe nyúlni látszik, a nézőben a tovalektintés izgalma egy-egy pillanatra eláll — felsőhajtva:

Verbleibe doch, du bist so schön...

De a következő percben, felszabadulva az igézet alól, a szem átsiklik a mellette levő csoportra, mert Zichy tudja a módját, hogy a maga eszközeivel — a fény és árny ellentétével, átmeneteivel, átsiklásával, egybeomlásával, egybeolvasztásával — vezesse a szemet, örökös izgalomban tartva a nézőt.

Ha szellemét nem az élet közvetlen adatai, hanem költők szavai ihlették, csak olyan költőkhöz fordul, kik szellemét mozgásba tudják hozni.

Kik lehetnek azok?

Olyan költők, akik az egymásutánit ábrázolják. Lessing szerint minden igazi költő mű ilyen. A száraz tájleírók, kik a tér jelenségeit egymás mellett írják le, nem adnak igazi költészetet. Lessing itt szűkös. A költők is adhatnak egymásmellettit. A költőknél is megvan, mint a művészet-

ben, a képzetet kettőssége és így ott is van két irány, csak hogy a kifejezési mód más és más.

Az egyik irány költője két dimenziós cselekvényi, egy helyben lefolyó, típusokat, kész karaktereket, sok jelenségből leegyszerűsített, szublimált gondolati elvonatkozásokat keres. Ilyen Cornelle drámája. Ez irány lírikusa érzelmeit típusú, absztrakt eszmékké finomítja, ilyen Hölderlin, Stefan George, Vajda Lirája.

A másik irány költője egyénekből építi fel a tér és időt mibe sem vevő cselekvényét, melybe beleveti magát, hőse szemünk előtt fejlődik, alakul át — a Shakespeare-ek költészte ez, s lírában drámaivá teszi az érzelmeiket is, azaz időben, szemünk előtt keletkezővé. Ilyen Petőfi költészte.

Nem lehet tehát a költészetre Lessing elkülönítését alkalmazni a festőművészettel szemben. A tér és idő ellentéte nincs meg. Tér és idő nem zárható ki sem a festészetből, sem a költészetből, — mindenkinek mindenik az eleme. Sőt a tér és idő kétféle felfogásával is találkozunk a kétféle költői és művészi stílusban. Shakespeare-ről mondta Goethe: Er lässt geschehen, was sich leicht imaginieren lässt, ja was besser imaginiert, als geschehen wird. Ez a helyes szempont. A költő a belső, a festő a külső szemlélet számára dolgozik; a költő megérinti, a festő látat. A költő megérinti alakjait és érzelmei gondolatokhoz vannak kötve és tárgyát azokba olvasztja be. A költő — képzeletstruktúrájának megfelelően — statikus vagy dinamikus, nyugodt vagy erősen mozgalmal cselekvést alakít, — lírában a gondolatok elvoniságaiban vagy valószínűségelbe merül el, élményeit lényegükre vezeti vissza, vagy jellemzettségüket, főldbe gyökerezettségüket akarja hangsúlyozni, de a két irány keretén belül anyagával: a szóval, a gondolatot kifejező szóval dolgozik, nem vonallal és színnel, mint a festő, s hatását a maga anyagából kell kicsiholnia. A szó, a ritmus, a rím, a metrum, a hangsúly, mind csak eszköz arra, hogy a gondolathelyen nyugodtan hőmpölyögjön vagy izgalmasan peregjen, hogy méltóság-teljesen zuhanjon vagy lázasan lüktessen, a szerint, hogy a költő — absztrakt vagy konkrét képzeletstruktúrájának megfelelően — statikus vagy dinamikus hatásokra törekszik.

Ez az igaz alapja a festészet és költészet díszítésválóságának, az anyagokkal való el egymástól — az anyag felhasználóságának módjával, eszközeivel. De rokonok szellemben, Michelangelo és Dante egy testvér. De nem azért, mintha Michelangelo Dantét illusztrálta volna, de a szellemük rokon. Az élet egyazon szigorú felfogása, lényegkeresés, fojtott íz, önmagát emésztő láng hatja át lelküket. Mindenik — a maga művészetének eszközeivel — ugyanazon művészi formához nyúl, Dante végtelen reliefeket ad, síkszerűen, egynézetű csoportokat alakítva, akárcsak Michelangelo, ki szobrász akkor is, ha fest, a sík térben teríti ki kontúrjait, a gyúlt iszonyatos szenvedélyektől fűtött alakjait.

Szinte érthetetlen, hogy Michelangelo nem illusztrálta Dantét. Ha megnézzük, mely illusztrációk mondhatók kiválóknak, azt látjuk, hogy csak a rokon képzeletstruktúrájú költők és festők művel. Zichy érzését is csak oly költők gyűjtötták fel, kik szellemével rokonok. Amit Gautier már a fiatal Zichynél — csodálatos intuícióval — megfigyelt, szelleme, ez az örökké forrongó kráter egyre újabbnál-újabb „halucinációkat” — mint egy életében látományait énevezte — dobott lelkében felszínre, — ez érteti meg, hogy nála még a bölcselmi gondolat is érzéki formát öl, hogy pedig szinte kézzel fogható részletezéssel, azt *visionarius* erejének köszönheti, hogy pedig másrészt az emlékezetében elraktározott, kifogyhatatlan bőségű formakincséből rögtön ki tudja emelni a költő elképzelésének megfelelő alakot, a mozdulatnak, a lelkiállapotnak megfelelő karakterisztikus nézetben, helyzetben, mozgásban, — az pedig *emlékezetének* gazdagságából válik érthetővé. Ez magyarázza meg, ez a sajátos összetételű képzeletstruktúra, hogy Zichynél az illusztráció a legmagasabb rendű művészetté, az ő művészetévé lett, amiben vele Dorén kívül senki sem vetekedhetik. De Doré sem volt olyan gazdag skálájú; nagy volt egy bizonyos körben, ott, ahol gyermeki álomlátományokat, rémeket, chimerákat, testi és lelki képzelgéseket kellett adnia, a groteszk, a borzalmas, a rém lidércnyomások víziói jellemzik torzításra hajlamos képzeletét.

Zichyből mindez hiányzott. Egyik levelében — *Erzsébet királyné Deák ravatalánál* festése közben — írja, hogy mint fél a groteszké válástól. Belemerült a valóságba és abból szedte álmokképeit. Játsozott a múlt képeivel. Szelleme mozgalmassága mulattatta. Ez élet tragikus konfliktusai elől kitért. A pillanat szépségelt fenéklig kimerítette. Minden bántotta, ami álmainak egyensúlyát zavarta.

A látszólagos megalkuvások embere, de belülről örökös lázadó. Hangulatainak és érzelmeinek izzásából táplálkozik, melynek társadalmi helyzete — az autokratikus cári udvarban való állása — az ellensúlyozója. Ne soyez pas mauvais, c'est vilain, — írta fel neki a cár egy szatirikus rajzának szélére, s e szó ajkára fagyasztotta örök időkre a kegyetlen gúnyt, melyben egy Daumier kéjelgett; már csak mosolyogni tudott mindenben, mint Gavarni, a társadalmi ferdeségeken, az orosz főurak dőzsölésén, a bor mámorán, az élet igaztalanságain, s álmokba menekült a valóság kegyetlenségével, a fájdalommal, a bánatt, az elhagyatottsággal, az élet borzalmal elől; álmokba, melyek csillapítanak, álmokba, melyek megnyugtatnak, álarcok mögé menekült és színpátékok átélésébe, a költészet és imagináció játékába, a múlt alakjai, a leúnt korok jelenségei közé, ha a szabad eszmék és az átfogó gondolatok világába vágyódott. Mennyi e vonásokban a közös Petőfivel!

Mert szelleme gazdagabb volt, mint Gavarni vagy Doré szelleme, átálmódásainak skálája is nagyobb.

Mert visionarius ereje erősebb volt, mint Doréé vagy Gavarnié, a múlt evokációja, a költői látományok reális életrekelteése így valóságosabb is nála.

Mert emlékezete még Dorénál is biztosabb, hűebb és plasztikusabb, nem esett soha típusok variálásába s megadatott neki, amit a sors Dorétól megtagadott: hogy túllépte azt a határt, mely mögött az improvizáció befejezett és átgondolt művé tud megérni.

Költőinek átálmódásánál lépte át e határt. És legelső sorban Petőfinél.

Mert Petőfinél inkább, mint a többi költőnél, kiket illusztrált, Byronnál, Lermontovnál, Goethénél, sőt sokkal inkább, mint

Aranyánál, Madáchnál — a maga élményeiből meríthetett, mikor Petőfit illusztrálta. Mert Petőfi édestestvére volt.

Riedl Frigyes Zichy Arany-illusztrációról írván¹ azt mondta, hogy nem lehet kívánni, hogy a költő és festő víziója egyezzen, minden festő másképp látja a költőt, mint ahogy a tájakat is mindenki festő másnak mutatja, az illusztrálásnál meg azt látjuk, hogy *mit told* a művész a költő felfogásához.

Mit told hozzá?

Zichy nem szokott toldani költőhöz, a vele rokon szellemű költőkhöz semmit, — mást cselekszik: áhasonlítja magához. Mert átél. Mert egygyé válik velők. Mert átálmodja őket. S ilyenkor igaza van Jókainak, — ilyenkor rajza beszél, dalol, világít.

Sohal annyira mint Petőfinél.

Mert Petőfi képzeletének száguldásában, gondolatvilágának és érzelmeinek rohamos változatosságában önmagára ismert.

Az életben nem találkoztak össze. Mikor Zichy Pesten tanult, 1844-ig — Petőfi még zivatáros vándoréveit élte. Mikor Petőfi végleg Pestre került, Zichy Bécsben művészetbe temelkedett Waldmüller oldalán, 1847-ig, amikor Oroszországba sodorta sorsa. De Zichy Bécsben is Petőfi éveit élte, ugyanolyan levegőt szítt, ugyanazon gondolatok izgatták, ugyanazon ideálok lelkesítették. Bécsbe már egy fiatalos összekülvés emlékeivel ment. Bizonyára már megfogta lelkét Petőfi nem egy dala. Híszgen a bátyja már ekkor egyenesen Petőfit utánozta verseiben. És viszont Petőfi *Honfidalá*-nak elejére mintha Zichy Antal verse hatott volna.² Kétségtelen tehát, hogy a fiatal bécsi festő szorgos figyelemmel kísérte a szeme előtt bontakozó, a hírnév csúcsaira játszva szökellő költőgenle-t, a későbbi nagy olvasó bizonyára ismerte már ez idét, oroszországi útja előtt, Petőfi költeményeit.

De kiűn, Oroszországban, mialatt a havas téli éjjeleken, magányos műtermében hazasóvárgott, Petőfi költeményeinek olvasása hányszor fokaszott könnyet szemében. Petőfi versel mellett vissza-vissza szállott képzeletben az elhagyott hazába,

— a magyar tájak, a magyar élet, ifjúságának sokat siratott emlékei fölelevenedtek lelkében. Zich, Tab, a Balaton, az ősi kert, a szántók, az erdő, a róna, a délibáb és a gulya kolompja, — micsoda gazdag emlékképekkel szövődtek azok lelkében össze! A hazától távol élénkén él a lelkében azoknak képe, melyet az ifjúkori emlékek egyre elvenerőbbé és szinte látomás-szerűvé erősbítenek. Mily gyakran olvastuk leveleiben ezt a hazasóvárgást. „Hányszor gondoltam arra, hogy szép csöndesen elillanok, — írja anyjának — hogy önnél vagy bátyámnál bebérelimon kipihenhessem magamat.* Mit jelent ez a sóvárgás, a fájdalmas öröm és a bánatos kéj mily kifejezhetetlen gazdag áramlását az emberi szívben? Mindnyájon ismerjük ezt, kiket sorsunk hosszabb-rövidebb időre a távolba sodort. De akit az idegen föld lenyűgöztött? Akiben titkos szabadságszeretet lángol egy autokrata államban, melynek igájába beletörödni kénytelen, ahol a lába alatt ég a föld, ahol leplezett rémek kísérteties árnyai suhannak körülötte és ajkára a sóhaj is odafagy, — aki hallja a fehér éjszakában rémes kínok távolba vesző keserves nyögéseit, — ahol a hóhér udvar-képes, ahol a szabad gondolatlót iszonyodó, rémildőző, borzadózva menekülő tányérlesők hada veszi körül: ott Petőfi minden szava, minden felkiáltása örökös aktualitás, állandó valóság, meg nem szűnő realitás, ahhoz menekülhet, ott vigaszra találhat, képzeletben lázonghat.

Borús, ködös őszi időben hányszor ültetett ő is kandallója előtt, „ajtóm, ablakom bezárva”, gondolva élete elmúlt idejére. Mint szűri a szívébe Petőfi szava, hogy emlékeit kandallójába vetve, azok füstölnek, mert nedvesek, de nem az őznek esőjétől, hanem szemének sokszor folyt könnyeitől... Az idegen világba kisodort művész örökös magányérzetétől visszhangzanak levelei. Mennyi bánat, mennyi gonoszság lőn osztályrésze! „Az utóbbi időben sok aljasságot kellett elszenvednem, melyeket nem egykönnyen lehet majd jóvátenni, igen sok izgalmat esetem volt”, — olvastuk anyjához írt leveleiben — s ilyenkor a mult, az ifjúkori emlékek, a hazai föld, a jó tantik és bécsiek, még édesanyjának igazatlannak érzett szigorúsága

¹ A Pest-i Napló által kiadott Arany—Zichy-album bevezetésében.

² Horváth János: Petőfi, 184. l.

is aranyfelhőbe borul, megszűnődik, elveszti régi kemény vonásait, s az emlékezet gyöngéd szépségei omlanak rájuk. „Gondolván élete elmúlt idejére”, csak a szépet látja, a bajokat elfeledi, s Petőfi érzései visszhangot keltenek lelkében... Nem is csoda, ha oly gondos aprólékos-sággal rajzolja a kandalló felé hajló költőt, e hajlásban mennyi bánat, ezekben a gyöngéden elsimított foltokban mennyi érzés! Milyen aprólékos gondallal képzelet el Petőfi szűkös hónaposzobáját, hol az egy szál gyertya fénye mellett üldögél, magányosan. A költő és a művész ilyenek. Toldani? Nem, Zichynek nem kellett toldani hozzá semmit. Azt látta, amit „belső szemével” Petőfi látott, azt érezte, amit költője és amit érzett, átirta a maga nyelvére.

Petőfit lapozgatva minduntalan — önmagára ösmert.

Mily rokon Petőfinék gondolata, melyet a *Farkaskaland*-ban fejezett ki, Zichy felfogásával a béte humaine-ról. Az ember, ki társát öli, egyedül áll, kivéve némely hangyanemetek, a föld élő teremésel közi, — a gorillától való leszámazás bizonyítékát látja benne. Sőt, mivel a társát gyilkolni vonakodót — hátulról agyonlövik, ezzel még a gorillánál: is rosszabb, — írta Zichy egyik levelében. És mit olvasott Petőfi-ben? A farkas beszéli, hogy az úrfinak a pásztor feleségére vassott a foga, neki az úrfi.

„Ott sompolygott a kunyhó előtt,
Juhot nem kaptam én... megettem őt.”

E balladaszerű hang, mely csupa mozgalom, megkapta Zichyt, formájával és tartalmával egyaránt. Az őfajta szellemessége nincs minden mélység híján. De azért tulajdonképpen csak — öflet. Zichy franciás műveltsége kedvét lelte — a poénekb. Grafikai megoldásban egyike Zichy legjellegzetesebb lapjainak. A cím számára kihagyja a lap közepét, fenn a holdvilágos éjszakában falujelenet: az úrfi az ablaknál, a farkas az útszélen, áldozatát lesve. Alul a farkas, amint rárohan áldozatára. Nem a poént, de az azt megelőző pillanatot: a megrohanást; szóval magát a mozgást ábrázolja, ami képzeletét mindig leg-erősebben foglalkoztatta.

Petőfi másik jellemvonásában is magára ismert Zichy, — a borsalok hangulataiban.

A borsalokról mondotta Gyulai, hogy két örvényük van, az egyik, midőn a borsalokban sok a mámor és kevés a szellem; a másik, mikor túljózan, majdnem okoskodó. Petőfi sikerült borsalal szerencsésen kikerüljön e két örvény. Egyik igen sikerült borsala épp az, mely Zichyt is meghihette: *A költő és a szőlővessző*. Újra olyan gondolatra talált, mely őt is sokat foglalkoztatta, ki a világnak, mint a bor, odaadja lelkét, hogy aztán elhervadjon, míg a világ vigad tovább — a művészi alkotások mellett. Művészetének sorsán Zichy is sokat ismétlődött. Annál is inkább, mert az ő esete egészen különös. Több mint egy félszázad legnagyobb részét olyan munkákba ölte, melyek sorsa — az elzárattatás, mintha a költő az frásztal bókja számára dolgozna, a feltámadás minden reménye nélkül. Amit Zichy a cároknak dolgozott, elvándorolt az mind a cári könyvtár homályába, — ki tudja látja-e azokat valaha halandó szeme?

Éz a sors igen lehangelő. Évtizedeken át dolgozni szinte a megvakulásig, hogy aztán munkánk hatástalan maradjon, — e gondolat égette a művész lelkét. Innét a lázas vágyódása, hogy legalább többi szabad képzeletből alkotott „hallucinációt” — Zichy-terembe kerüljenek. És ennek is mennyi akadályja volt és van és lesz! Petőfi költeményéből kiolvastá a reménységet — a jövőt. Majd, majd, ki tudja mi lesz? „Táldai felrobban a cári trón — írta egyik levelében — s akkor megnyílnak a könyvtár ajtai, s *„bor s dal mellett vigad a világ”*. Tudjuk, hogy ez megtörtént, s valóban a világnak ki kellett fordulnia medréből, hogy a cári krónikák közszemlére kerüljenek. Petőfi szavából művei sorsát érezte-e ki?

Semmi vágyam, semmi kedvem
A borostyán koszorúhoz!
Szőlővessző koszorúval
Koszorúzatok meg engem.

Zichy rajzának fő motívuma a szőlővessző, — azzal futtatja be a hordót, az ővedzi a szavaló költőt, kit figyelmes hallgatók vesznek körül, körülötte vig az élet, körbefogódzó alakok dalolnak, a csapra veri hordóából eregeti a hegy levét egy öreg paraszt, mellette incselkedve karolja át kedvesét az ifjú. A költő vízióját a művész kiégyészítette ifjúkora szüreteléseinek feledhetetlen emlékeivel, a magyar falusi élet ked-

ZICHY MIHÁLY: PETÓFI ILLUSZTRÁCIÓ

ZICHY MIHÁLY: PETÓFI ILLUSZTRÁCIÓ:
A KÖLTŐ ÉS A SZŐLŐVÉSSZŐ

ves jeleneteivel. Toldás ez? Nem, csak át-átmódás, a vízió totalitársának átélése.

Még egy másik kapcsolata is van e borsalnak Zichy művészetével. Zichy a tökéletes világi nyencséggel örvendezett a finom mámorok, melyet a válogatott borospince nyújt, ha nem is osztozott Bocklin túlzott nézetében a borról, hogy egyedül az emel fel emberré! Művészetében a *Bor hatását* gazdag változatossággal érzékelte. Kedvenc alakja Shakespeare Falfaffja, a hűshegy, ragyogó szellem, e lelkiismeret és szegény nélküli lovag, e hazug, gyáva rabló, kinek költői, münchenhausenai képzelete, kinek nyelve oly hajlékony, mint egy toledói penge, hogy Brandes jellemzésével éljünk — s aki Zichy-nél újra feltámad, látjuk, mint tartja maga elé a kristályserleget, mint gyönyörködik bora szép színében, mint löpreng pénztelensége napján, az üres flók látán. hogy hol fog ebédelni? Mily borús gondolatok bántják bőrtönében, száraz kenyéren és vízen, — s látjuk később, a három windsori víg nő körében, kik tokját csiklandozzák, mialatt ő söröskancsóját szorongatja. De a bor mellett vigadás ivornya jelenetei is gyakran ábrázolja, amint a mámoros férfi ölében serlegét fenékiig őríti a nő, amint pezsgós poharát a férfi alkához emeli, s látjuk a víg cimborákat bor mellett síkamlós éleket mondani, a bor és élc hatását rajzolva, s látjuk Faustot, az Auerbach-pincében, amint Mefisto híres bolhadalát énekel, — s végül mindent összefoglalva, nagy kartonon *A bor hatalmát* ábrázolva, jó és rossz hatását, amint a folyondárral befuttatott hordó előtt a szabadságért kelkesedik a fiatal diák, s háta mögött a szabadságharc hősei, kibontott zászlóval és a zászlókon e szent jelszóval: *Concordia*. A kép baloldalán fiatal leány betegeket üdít, egy apáca hűsítő italt nyújt a haloklónak, míg a közepén a megrogzított ivó, tele pohárral kezében, előtte egy kosárban borospalackok sora. A jobb oldalon a hordó mellett ott ül a veres ruhás mefistofelesi alak, a bor démona s kárörvendve mutat az elvadult tekintetű, figyírsé fajult férfiakra, a hiénatermészetű nőkre, az elkábított leányra, a mámortól állattá süllyesztett nőre. Zichyben a bor képzeletvizióndrius képeket ver fel, s a moralista szólal meg benne, akiben az eszmék kon-

krétumokká válnak és képekké sűrűsödnek. Így van ez Petőfinél is, aki a mámor hatása alatt keletkező gondolatszökkenések mesteri kifejezője. Ez különösen illik drámai mozgalmasságot szerető költészetéhez, kevés költőnek van olyan érzéke a mozgás iránt, mint Petőfinék nála a szív kallitkába zárt madár, a lélek szálló sas, az idő rohan, rabol, sít ás, gyilkol, vesszőt fut, előregedik, meghal. A nap és éj örökké háborúskodnak, a hold zsarnok, jobbágyai a csillagok, amelyek nagyon tündöklők, azokból lesznek a hulló csillagok, — hogyan, nem Lamartine, de Petőfi gondolataira bukkanunk Zichy *Hulló csillagok-jánál*?

Ez a közösség, a mozgásábrázolás, mely szellemük uralkodó vonása, kapcsolja össze Zichyt és Petőfit, — szellemük örökké mozgó kráter, — egymásra találtak és megértették egymást. E rokonság lírai ki-töréseikben és lírai előadásukban is megnyilatkozik. Vágyódásaik és álmaik közössége, Ifjúkori nyomorgás és az élet sötét oldalának korai megismerése közös sorsuk, ez teszi mindkettőjük művészetét annyira élményszerűvé. Egyazon kor gyermeke mindkettő, ugyanazon politikai szellem nevelte, a nemzeti megújodásé, a nemzeti érzés monománja, ahogy Petőfit Riedl elnevezte,¹ s Zichy a messzi távolban, Párisban, hol Petőfit illusztrálta, az ímént megalakult köztársaságban, Petőfi idejében, újra fölelevenedtek lelkében az ifjúkori emlékek sora, amikor ő is összeesküvő, a szabadság lángoló szerelmese volt, mint szellemi társa Petőfi, ki gyermekkorában szintén megesküdött „a zsarnokság ellen küzdeni”, s ha lithon marad, bizonyára a márciusi ifjak leglelkesebbje lett volna Zichy is. Fokozott mértékben élt ez érzés Zichyben az orosz autokrata államban eltöltött hosszú évtizedek alatt elfojva, s egyszerre Párisban, hol az utcafalakon a szabadság, egyenlőség, testvériség — Petőfi hármas ideálja — naponként szemébe ötlött, új életre ébredt.

Győzni fogsz, dicső respublica,

Bár vessen ég és föld elődbe gátot,

Miként egy új, de szent Napoleon

Elfoglalod majd a kerek világot, —

énekelte Petőfi és hitt abban, hogy akkor „a menny le fog szállani a földre”, mert neki a köztársaság eszméje a szigorú er-

¹ Riedl, Petőfi, 121. l.

kölcsi ember ideálját jelentette, — Zichy is végyta a frigiai sapka diadalát, amint azt a *Rombolás démonának diadalán*, annak első koncepciójában jelezte is, de reá csakhamar kiábrándulás várt, mitől Petőfit korai halála megóvta. Petőfi a forradalom zivatarában, mint a viharmadár, szárnyait kibontva elmerült; Zichy ide is követte őt egy negyedszázaddal később, mikor a királygyűlöletet vad szenvedélyességgel hirdeti. És Zichyben, az orosz cár festőjében, — igaz, hogy Párisban (1876.), ideiglenes nyugdíjaztatásakor — éppen ez a vízió vert visszhangot, mely pedig ekkor már idejét múlt hang volt idehaza. De neki nem. Ő csak hogy éppen akkor szűtta az első szabad levegőt. Alig másfél esztendeje volt Párisban, ahol lélekzethez jutott. Akkor már huszonhat évet töltött orosz földön, hol a legfehérebb éjszakában is piros vércsíkok világítottak, ahol a néma erők is halálhörgéstől zúgtak, ahol a fák fejfáknak születtek, ahonét Zichy alighogy kiszabadult. Ezért hatott rá *A király és hóhér* vízlója, melynek képszerűvé alakítása fölötte jellemző Zichyre. Magát a költeményt „absztrakt eseményváznak” látják bírálói, Zichy megdöbbenő erővel konkrét látománnyá alakítja. Ő a két öregben — a királyban és a hóhérban — két megtört, erejét veszített alakot lát, körülöttük a tróntól elszempolygó főúr s a béklyókból fegyvert kovácsoló lázadó, ki láncát fenyegetőleg rázza az összeomló trónba süllyedő király felé. Előttük a földre zuhanó alak mellett a halál csontkéze tartja a királyi jelvényt, míg mögötte a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjéért küzdő szabadsághősök víziószzerű alakjai kezét fogva csoportosulnak. Ime mi lesz az absztrakt események vázából? A szem alakról alakra mozog, csoportról csoportra jár s a költő ideált kifejező párbeszéd drámai mozgalmassága látománnyá nő ki. Érzés és kifejezés egyidejűségében fogant e rajz, de nem lesz nyugodti csoportba fagyott képpé, hanem a csoportok egymásutániságát leolvadni kényszeríti a szemet, s mint Petőfinél a gondolat drámai lefolyást nyer.

Mikor a rajzot elküldte haza bátyjának (1876), hogy adja át az *Athenaeumnak*, bátyja ezt feleli neki: „Utolsó Petőfi-képe-

det most kaptam meg. Hiszem, a petrolőrök örülni fognak neki, de az ördögbe! Ki érez most úgy, mint Petőfi érzett a forradalom alatt? Ha Petőfi most élne, tűzbe vetné ezt a versét, melyet te oly gyönyörű képpel akarsz föleleveníteni. Ezt a könyvet vagy ezt a rajzot lehet-e aztán a király vagy királyné asztalára letenni? Gondold meg ezt. Most mi nem elnyomott, lázadó, hanem alkotmányos, kielégített és királyunkkal a legjobb egyetértésben élő nép vagyunk. Csakhogy szegények vagyunk és sok az adó.* Mit felelt erre Zichy, azt sejtjük bátyja későbbi (április 1-én kelt) válaszból: „Ami az Athenaeumot illeti, meg lehet, hogy ezen urak kapva kapnak a te *Király és hóhér*-odon. De mondd neked egyet. 1848 előtt, mint tudod, censura volt. A pesti censor (az öreg becsületes Reseta) nem admirálta Petőfinek a *Hóhér kötele* című munkáját. Mikor az kérdőre vonta érte, azt felelte: mint censor semmit se szólok, de mint önnek barátja és igaz tisztelője azt mondom, — ez a munka nem méltó az ön nagy nevéhez. Ugyanezt kell most nekem nem a te rajzodra, mely méltó a nagy festőhöz, hanem Petőfi ezen versére alkalmaznom, melyet most te próbálsz a feledésből kirántani. Kiadni kellett ezt, mert másképp ez a kiadás tökéletlen lett volna, aztán lármázót volna érte a szélső balpárt, — de kiadni és a művészet sugárfényével bearanyozni, — e két dolog nagyon különböző. Hugo Victort a dologban megkérdezni annyi, mint a farkast kérdezni, hogy helyes-e a bárányt megenni? De kérdezd meg az angolt. De ha megbizol jókaiiban, aki mint demokratá író most kapta meg a Szent István-rendet és egy munkáját a mi imádott királynéknak dedikálta, kérdezzük meg őt, jó lesz-e?”

Nem tudjuk, belemélt-e Zichy bátyja ajánlatába. A tény az, hogy az illusztráció az 1878-iki kiadásban megjelent. A későbbi (1889) kiadásba Zichy — bátyja minden felszólása ellenére — nem törődve azzal, hogy a király asztalára kerülhet-e az ő Petőfi, megrajzolta a *Föltámadott a tenger* heves indulathullámát is. Zichy újra átálmodta Petőfi vízlóját s nem ragaszkodott a tenger hasonlathoz, hanem látítja a szabadság lobogóját magasan lengető szabadsághősöket, kik letepték a koronát, jogart és palástot a király

* Horváth János, I. m. 470 l.

fejéről, amitől az osztrák tisztek rémüldözve menekülnek, míg a magyar nép hálás szívet rohan fel hozzájuk, szétárt karokkal, kaszával, s feléjük rúzza szétört béklyóit,

Látjátok ezt a táncot?
Halljátok — e zenét?

Minden recseg-ropog. Így mulat a nép! Zichy e rajzának kompozíciója hullámvonal, mely alulról fölfelé és felülről lefelé hajlik, s a csoportjait úgy kapcsolja, hogy szemünket mozgásba csalogatva, a föltámadt tenger illúzióját éreztesse. Petőfi szellemét érezzük itt a grafikai alakítás eszközeivel kifejezve. Hasonlóképp a *Nemzeti dal*-ban, melyben a költő szabadságrajongása kiroban a cselekvésbe, s a felszabadulás utáni vággyakozása, mely kiindulásában egyéni, átalakul a mozgalmas drámvá fejlesztett gondolatúrsó folyamán tömegérezzéssé.

Ide veled, régi kardunk!

— zúgja a tömeg és Zichy ezt a pillanatot ragadta meg, — a tömeg, mely a nemzetet jelképezi, néhány alakból áll, de — s itt nyilatkozik meg Zichy vízionárius ereje — a tűz rózselángja előtt álló alakok mögött homály borong és abba beleéreztetni a mozdulatok szilajságának és változatoságának sejtelmes tovahullámzását. Néhány kard csillog elő a homályból, sejtetve és elképzeltetve az ott levő sokaságot, míg a fény, mely végigfut az előtérben lévő költőn, kirántott karddal állva a kör közepén, hogy belőle — mint karmestertől induljon ki és térjen vissza minden mozgás rítmusa. Ez a mozgalmas rajz minden grupp-teóriát kikacag, mert a csoport-felépítés látszólagos nyugalma helyett a leglehebb fény-és árnyhatásokkal, örökös mozgásban tartva a szemet, a nyugtalanság lázas izgalmat váltja ki. Azt az izgalmat, amely ott remeg Petőfi dalában. Azi a lázat, mely hallgatóiban lüktet.

Itt tűnik ki, hogy a festő és a költő mennyire egy. De egyáltalán is, hogy mint értette meg Zichy Petőfit. Ez toldás? Ez kongenitális átteremtés. A rajz eszközeivel — igazi festői hatásokkal — a költő legszívesebben és legbensőbb énjét fejezve ki, egybeolvadt vele érzésben és kifejező-erőben egyaránt.

Nem csoda, ha a maga régi élményeinek gazdag fonadékából egy olyan mester-

mű nőtt ki, mely a költői és festői képzelet egységét — mindenik a maga eszközeivel — a legmesteribb módon érzékelteti.

A *Jövendölésről* beszéljünk. Zichy még egész gyermekifjú volt és meg volt győződve a maga elhivatottsáról. Anyja — ha hitt is titokban benne — a viszonyokkal számoló realis érzékével a művészpályabizonytalanságától visszarejtent. Zichy elszántan küzdött művészetéért, mert mint Petőfi, ő is „megálmodta, hogy nevet szerez magának két országban”, — álmodta, hogy

Szárnyaim nővének, s átrepültem
A levegőt, a végtelent.

Ezt Zichy is megálmodhatta, éber álmaiban is, ez tartá benne a lelket sorsa sok keserves fordulatai idején, — ha „pokollá is lett az érzelemláng és ő a lángban martalék”, — hányszor feküdt ő is elhagyatva, betegen, idegen földön, mint levegőben úrta, s csak az álom — hallucinációi — élítették. Mert tudta:

Anyám, az álomok nem hazudnak,
Takarjon bár a szemtőléd,
Dicső neve költő fiadnak,
Anyám, soká, örökkön él...

Egy ilyen közös élmény, — hogyne ragadja meg a művész lelket? És ebből lett a magyar rajzok legszebbike, melyben mindaz, ami Zichy művészetében itt-ott megnyilatkozik, koncentrálván együtt van. A valóság és a vízionárius elemkeltőssége, — s a két elem rajzbeli kifejezésének csodálatos éreztetése, — a mesészerű és a realis — az álom és a való, — egy nagy „hallucináció”. Egy kis lapon mennyi jelenet, s a szemet minden mozgatja, a fény és árny lágy átmenetével végigcsalogatja és örökös mozgásban tartja. Ha a beteg költőt nézzük, a ráboruló zokogó anyával, — vagy az anyaloktól légből emelt költőt kántjával kezében, vagy főt a felhők közt a gyermekkorú álom-jelenséget, a gyermekét karjaiban tartó fiatal anyát, amint látják maguk előtt a koszorúból szárnyra kelő anyagot, rajta a felirattal: *Petőfi*, s a légtelen rózsák úsznak, s a vonalak muzsikálnak és a fény és árnyék égi zenétől hangos, — igen, itt Zichy a maga eszközeiből muzsikát csinál, lágy cherub-zenét, Palestrina földöntött hangjait csalva ki formáinak hullámvonalalaiból.

Ha Zichytől függne, végig rajzolná volna ő az egész Petőfit, édes testvérét, akinek

versel a szívébe markoltak, később is, hogy visszatért Oroszországba, örökös ihletője volt Műzsájának. Ismerjük néhány kiadatlán Petőfi-rajzát: *A szerelem, a szerelem, a szerelem sötét verem* c. tussrajzát (Petőfi-Ház), a fa alatt búsló legénnyel, az „A” betű iniciáléjának rajzolva; — a *Nem tesz föl a lány magában egyebet* című (Szépművészeti Múzeum), — ahol a dal végső mozzanata van megrajzolva, — virággirlandba foglalja a szíveszakadt lányt, ki ágyára roskadott; ismerjük magát Petőfit ábrázoló rajzát (Szépművészeti Múzeum), amint a költőt ábrándozva egy falusi ház tornácán ülve látja, — az ifjú Petőfit, aminőnek álmaiban élt; s végül ismerjük a *Hozzájössz-e?* c. dal illusztrációját. A *Petőfi-Ház*, az *Ernst-múzeum* őrzik még apró ceruzarajzait is, melyek egy-egy Petőfi-illusztrációnak első ötletei, *János vitéz*-t végig szerette volna illusztrálni, — s mikor a *Vértanúk albumá*-nak két allegorikus rajzot csinált, 1849-et és 1867-et, ez utóbbin a középen levő sírkő előtt, melyre néma bánattal borul a magyar nép lánya, Petőfi terül el koszorús fővel, jobbkezét kihűlt szívén nyugosztva, balja pedig elpatlogzott húrú lantjára nehezedik. Az ő korai halálát nem feleli el soha. „Hány kardcsapás érthette a mi Petőfinket, — írja 1897-ben a segesvári Petőfi-szobor bizottságának — míg halálra sebezve lerogyott. Ugyanannyi fájdalmas csapás érintette nemzetünk szívét! ... Ez a gondolat kísérti álmaiban. Ez vezette a *Petőfi-album* számára rajzolt *Petőfi-apotheosis*-hoz, ahol Petőfi szobrára angyali kéz csillagkoszorút hint, három allegorikus női alak veszi körül a szobrot: a láncaltól felszabadult Sajtó, a kettétört kardot szorongató Forradalom s a leiport zászlon kesergő gyászoló Hun-

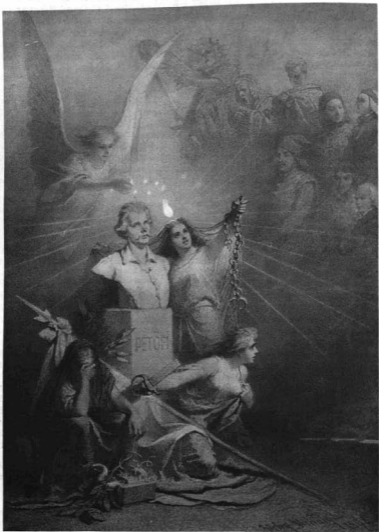
gária, — míg fön, a légben Homer, Dante, Boccaccio, Zrínyi, Csokonai, Béranger várják a megdicsőült testvért... Így látta Zichy Petőfit, a legnagyobb világszellemek méltó társát, — mily kár, hogy nem adott meg neki, mire úgy vágyott, megillusztrálni az egész Petőfit! ... De legalább egyik legjobban festett festményéhez Petőfitől vette ihletét, talán az Apostol ihlette ahhoz az újabban felbukkant festményéhez, mely egy beteg gyermek sorsán aggóddó családot ábrázol. Ennek is egyéni élményekben van a gyökere. Hányszor ült ő is gyermeki betegágyánál, félve, remegve, aggóddva kedves sorsán! A képen az anya a padlásszobában beteg gyermeke nyoszolyájára hajol, a férfi fejét tenyerébe hajtva, elgondolkozik.

A lámpa fáradi pislogása mellett
Küzd a homály és fény... az alakok
Mint álomképek el vannak mosódva,
S a félsötétben kélly rémlenek...

Egy ifjú férfi, a családapa
Az asztalnál sötét homlokkal ül.
Tán e homlokról árad a boré,
Mely a szobát betölti?

A félhomályból csak egyes színek ugri-
nak ki. A zöld lámpaernyő, a nő fehér
ingvállá, szürke szoknyája; a fény a fehér
ingre kékes reflexeket borít, a bölcső takaró-
ja, melyet a nő felemel, pirosas reflexeket
kap. A fény küzd a homállyal, mely a hát-
tért megüli. A nő ingvállá szélesen és bizo-
tosan van megfestve. De a lámpaellenző
zöld színe kemény, a reflexek bizonytalanok,
a félhomály elnyomja az alakokat
„mint álomképek el vannak mosódva”. A kéz
egyes helyeken azonban kitűnő festő. Zichy,
kinek az olajfestés nem volt kenyeré, Petőfi
még festésben is meglepően erős alkotásra
ihlette...

DR. LÁZÁR BÉLA

ZICHY MIHÁLY: PETŐFI APOTHEOZISA, 1898
Az Ernst Museum tulajdona

ORSE M. KIB.
KÉPZŐMŰVÉSZETI
FŐISKOLA